

Великого бажайте!..

Клим Поліщук

(Із записної книжки)

Коли бачу гарно видану книжку, то зразу ж пригадую його. Колись він був моїм другом і я любив його. Молодий, гарний, завжди захоплений якоюсь "ноюю" ідеєю, над усе любив мистецтво і завжди планував:

—Знаєш, ми зберемо свої матеріали і видамо чудовий альманах!..

Його ніжне, як у дівчини, гарне лице палало живим рум'янцем, а очі так і світилися. Похапцем брав аркушик "александрійського" паперу і накидав шкіц обгортки проектуемого альманаху.

—Знаєш, ми видамо його так, щоби він був цілком відмінний від усіх інших... Більше враження буде...

Слухаючи його, я радів, бо був певний з того, що він це зможе колись зробити. Не дарма ж на нього покладали свої надії всі "молоді" мистці, а втім, і сам директор "Художньої школи", в якій мій друг вважався одним з найталановитіших учнів.

Що найхарактерніше було в його натурі, то це вміння з'єднувати в спільну гармонію свої захоплення різноманітними течіями в мистецтві, що йшли до нас зі сходу й заходу, з традиційним демократизмом тодішнього українства в нашому Великому Місті. Був самостійним і говорив про це тоді, як "відомі громадяни" не наважувалися навіть і думати про це. Не раз було, покінчивши справу з альманахом, несподівано говорив:

—Як ти думаєш, чи доб'ємось ми коли своєї самостійності?..

Я, будучи переконаним революціонером, відповідав:

—Коли Москва розпочне революцію, то цілком можливо, що...

—А я думаю,—гаряче перебивав він мене,—що ніяка революція нічого доброго не зможе нам дати!.. На мій погляд, оту Росію треба з гармат розстріляти...

— Тихо, Миколко! — зупиняв я його, помітивши за вікном "городового". — Он городовик суне...

Миколка неохоче зіплював зуби і з невимовною зненавистю дивився через вікно на "городового", як той з господарським виглядом проходжувався по вулиці, озираючись на всі боки — "всьо лі в порядку?..."

Кімнатка, яку ми наймали за 8 карбованців місячно в молодій і хитрій кравчихи, мала всього одне вікно, яке виходило на вулицю і було так низько над тротуаром, що майже кожний прохожий зазірав у нього. Зрозуміло, що "розходитися" з якимись особливими розмовами було не дуже-то зручно, але, одначе, Миколка мав з цього іншу "вигоду". Майже щовечора він одягався у вишиту сорочку із жовто-блакитною застіжкою в ковнірі і мандрував до клубу "Родина", де до самої півночі слухав балачок "відомих громадян" і, вертаючись додому, влізав у кімнату через вікно, щоби не турбувати "чудової чарівниці", як називав він господарку.

Коли на його наївно-дитячій верхній губі з'явився злотний пушок, він старанно

зачав його голити, кажучи:

—Така окраса до лиця тільки одним жандармам...

—Але ж українці вуси також носять... — зауважував я.

—Так, носять!—запально відповідав він.—Але то все старі хлопомани, а не люди нових формацій...

Одначе, вишиваної сорочки і жовто-блакитної застіжки не кидав. Часами одягав її навіть тоді, коли йшов до школи, за що його шкільні чорносотенці прозвали "мазепою".

Жив з того, що заробляв "випалюванням", яке спродував за мідні гроші "відомим громадянам", бо тих грошей, які прислав йому його батько, сільський фельдшер, ледве вистачало на плату за навчання. Часто було так, що ні в мене, ні в нього не було "коп'я" в кишені, тоді він "будив мене" музикою... Брав гітару і казав:

— Музика завжди ошляхетнює людину... Заграю трохи...

І починав безтурботно грати всі, які тільки знав, російські вальси та романси і доводив мене до того, що вже на яких-небудь "сопкахъ Манджурії" я схоплювався і йшов до найближчої паштетної "запозичатися" ковбасою, білим хлібом та цукром, що, взяте разом, творило чудову вечерю. Правда, це не так-то легко вдавалося мені робити, бо після кожної такої вечери мені на якийсь час приходилося розставатися зі своїми новесенькими діагоналевими штанами, які я віддавав у "застанову"...

Але зате які милі вечори були в нас! Миколка, "виконавши завдання природи", як казав він про вимоги свого голодного шлунка, зразу ж вертався до своєї улюбленої мрії:

—Знаєш, ми зберемо свої матеріали і видамо чудовий альманах!..

Я охоче згоджувався на його плани щодо альманаху, тоді він з усією енергією починав проектувати видання літературного тижневика "для всіх".

—Знаєш, ми згуртуємо коло себе всіх молодиків і розпочнемо видання такого літературного тижневика, без якого не міг би обійтися ні один грамотний українець... От як оцей...

Кидався до стола, витягав з пачки газет та журналів останні числа петербурзьких тижневиків "Огонекъ" та "Солнце Россіи" і проектував:

— Знаєш, щоб так отут новела зі спеціальними малюнками, тут поезія з графічним портретом автора, потім дві-три репродукції картин сучасних малярів, далі рисунки "наші письменники в себе вдома", "наші артисти за кордоном" і, цілком зрозуміло, що мусить бути відділ театральнo-музичний, бібліографія і, нарешті, всяка всячина з малюнками якої-небудь мавпи з людським голосом або теляти з двома головами... Знаєш, такий часопис матиме шалений успіх...

— Так-то так! — казав я. — Але де ми на те все грошей візьмемо?..

— Грошей?!—здивовано схоплювався він і раптом замислювався. — Гм... грошей... От, якби так нам Самостійна Україна!..

І вже лежачи в ліжку, крізь сон ще говорив:

— Знаєш, я надіюся на будучу виставу своїх картин...

* * *

...Жили собі, читали "Огонекъ" та "Солнце Россіи" і марили майбутнім. Діждалися

"вистави", але це вистачало на те, щоб оплатити борги та поїхати на могилу Шевченка... Потім довга низка сумних днів з мріями про альманах... І так цілих два роки...

За цей час Миколка встиг уже змінити дещо в своїх поглядах. Викинув вишивану сорочку із жовто-блакитною застіжкою. Перестав малювати "село" і взявся за "місто". Висміював "відомих громадян" і лаяв своїх професорів, але мрії про мистецький альманах і Самостійну Україну ні на одну хвилину не покидали його...

— Знаєш, нам треба якось показати себе! — казав до мене.

І ми разом починали збирати матеріали, бігали від одного видавця до другого, пропонуючи їм "записати своє імення на сторінках рідного мистецтва", але так з того всього й не вийшло нічого. Один видавець запевнив нас, що він би "з великою ласкою", так боїться "критики", а другий урочисто заявив, що йому зараз не до цього, бо почав друкувати "капітальну працю" одної досвідченої куховарки під назвою "Які бувають страви та напитки на Україні?"...

Нагла мобілізація захопила мене й закрутила по всій широкій "Матушке Расеюшке", що й спричинилося до того, що ми на протязі двох літ війни не чули й не знали нічого один про одного...

Скільки не писав, скільки не шукав, але все дарма. Тільки на третій рік війни, коли вибухла революція, до моїх рук попало число якоїсь фронтової газети, редактором якої був ніхто інший, як Миколка. Написав до нього і через якийсь час мав від нього ціле "послання". Марив альманахом, говорив про Самостійність, лаяв соціалістів і хвалився, що пробуває в ранзі поручика. В другім листі дивувався з мене, чому я зостався "сірим вольноп'юром" і звідки в мене взялися "большевицькі думки"... Після якогось десятка листів наша переписка припинилася якось сама собою, завдяки тому, що між нашими поглядами виявилася величезна різниця, яка згладжувалася хіба лише тим, що обох нас в'язала одна думка про мистецький альманах та Самостійну Україну.

І ось цілком несподівано стрінувся з ним на хорах нашого молодого тимчасового "парламенту". Він сидів у перших рядах і захоплено аплодував самостійницькому промовцеві правої течії.

— Славно, Міконош, славно! — кричав він ворогові "моєї" партії.

Я підійшов до нього і плеснув його по плечу:

— Як ся маєш, Миколко? — сказав я до нього.

Спочатку він не впізнав мене, а потім радісно кинувся в мої обійми.

— От, випадок! — скрикнув він. — Тепер ми вже, напевне, порозуміємося!..

— Я гадав, що нам про це й говорити не доведеться! — сказав я. — Адже ж у нас є своя мета...

— А, так! — схопився він. — Знаєш, тепер ми зберемо свої матеріали і видамо мистецький альманах!.. На обгортці дамо футуристичного козака зі шликом, як от у Полуботківськім полку...

— Так! — озвався я. — Але чи не годилося б це до якого-небудь плакату із закликом "до зброї"!..

Він якось чудно всміхнувся і несподівано сказав:

— Як бачу, ти зовсім не розумієш сучасного моменту! Для боротьби за самостійність мусимо віддати все, що тільки маємо... Мусимо своєю працею полегшити роботу наших політиків...

— А що тоді буде, як кожний політик посвойому смаку зажадає від нас нашої праці і заставить нас пропагувати в мистецтві свої програмові істини?.. Як тобі здається, чи не буде це профанацією того мистецтва, яке для нас таке дороге!..

— Нічого подібного! — заперечив він. — Мистецтво скрізь може бути таким, якщо воно справжнє!..

— Згоджуюсь! — сказав я. — Але для чого тоді оцей шlikоносець?..

— Тому, що я самостійник і старшина Полуботківського полку! — енергійно вимовив він. — Козак зі шликом, це та слава минулого, яка встала з домовини до будування своєї держави!..

— Чому ж тоді не дати такої ж футуристичної постаті селянина з молотом в руках або косою?—запитався я. — Адже ж уся наша Україна є не що інше, як той селянин?..

Він здивовано глянув на мене і замислився, як колись, коли я нагадував йому про гроші під час планування видання тижневика. Потім неприємно зморщився і сказав:

— Знаєш, це ти кажеш так через те, що належиш до Село— спілки, але це не щиро... Це претенціозно, це тенденційно було б...

На цьому наша розмова припинилася, бо в той час до нас підійшов з приємною усмішкою той самий видавець, який колись боявся "критики", і став просити нас, аби ми дали йому "щось такого для друку".

— Книжки мого видання, як на вогні горять!..—хвалився.

Я пообіщав йому "Історію одного зукраїнізованого корпусу", а Миколка—"Альбом національних діячів одного зукраїнізованого фронту". Частина матеріалів знайшлася при нас, і ми зараз же пішли запивати могорич. Зайшли до давньої "Родини" і просиділи там до пізньої ночі. Вночі, йдучи пустельними вулицями, спинали вартових міліцейських і перевіряли їх знання української мови...

Спали на своїй давній квартирі, і господарка наша мала з цього чималий клопіт. Справа в тому, що Миколка вимагав від неї, щоб вона зверталася до нього по-українському, а вона не знала ні одного слова. Тоді він назвав її одним словом, вона зрозуміла і довго плакала від образи.

А на другий день сталося так, що він виїхав до Кругів, де вже чулися перші гарматні вибухи першої "власної" війни. Будучи противником усяких воєн, я зовсім не тішився цим, але Миколка так і палав:

— Ми отій кацапні покажемо ще, де раки зимують!..

Я не бажав йому нічого, лише, співчуючи, сказав:

— їдь та не забувай за нашу певну справу!

— Знаєш, ми зберемо матеріали... альманах... козак зі шликом... національно... цікаво... — казав він до мене вже через розбите вікно вагона. — Головне наше давнє студентське гасло — "Великого бажайте"!..

В той час локомотив засвистів і довга валка червоних вагонів повільно посувалася в імлу осіннього дня...

Вертаючи з двірця, думав:

— Як життя людей міняє!..

* * *

...Цілих два роки "власної" війни, "власної" страшної, безглуздої, галасливої руїни заставили мене зійти на манівці... Заблудився я між таборами й загубив багатьох рідних і дорогих. Часто стрівав їх у цілком протилежному таборі від того, в якому знаходився я. Часто вони самі приходили до мене зневірені й розбиті, але вже я мусив не визнавати їх...

Згадував і шукав Миколку. Раз якось знайшов його імення в мистецькій хроніці офіційного видання "національного" уряду. Писалося, що він зробив низку зразків військових прапорів. Хотів написати до нього, але не міг, бо я знаходився "по цьому боці", де порядкував "соціалістичний" уряд.

Після довгої низки кривавих подій та переворотів, які випали на долю нашого славного Великого Міста, стався ще один, особливо наглий і особливо страшний "національний" переворот, коли в цілому місті не можна було дістати шматочка хліба, — я вирішив залишити його. Не бажаючи тратити час на добування перепустки на виїзд, пішов пішки і, зараз же за містом, мене арештували, припровадили до "комендантської контррозвідки" і посадили в якийсь холодний льох під будинком комендатури.

Цілу добу висидів у пітьмі, слухаючи, як тяжко катували за стінами тих, що сиділи поруч мене... Не чув навіть, щоб найстрашніший звір міг здобувати в собі такий пекельний крик, як кричали ті нещасні й невідомі люди... Чекав так своєї черги і намагався бути спокійним.

— Ну, комунія, марш сюди! — крикнув хтось, прочиняючи двері. — На допит до пана шефа...

Увійшов козак в сірім мундирі і таким же кашкеті з тризубом і старанно обшукав мої кишені. Коло дверей чекав на мене якийсь сутулуватий суб'єкт, повів мене наверх до кабінету "пана шефа". В маленькій, закиданій дорогими меблями та паками комуністичної літератури, кімнатці було темно. Вікно виходило в подвір'я і, крім того, до половини було опущено штору так, що сонячні промені ледве що пробивалися всередину. Посередині кімнати стояв великий писальний стіл, за яким сидів і поспішно писав щось молодий старшина. Не підводячи голови, він спитався:

— Обшукали?

— Так! — відповів суб'єкт у кепі.

— Давай його сюди! — сказав старшина, підводячи голову.

— Миколка?! — мимоволі скрикнув я. — Ти?!.

Він якось дивно присів, поблід, потім почервонів і нарешті заговорив:

— Не сподівався, що?.. Гм... знаєш, я того... мушу... Знаєш, я вже давно перестав бути сентиментальним...

Повернувся до суб'єкта і, з несподіваною злістю, крикнув:

— Геть звідси, мордоворот! Хіба не бачиш, що ти тут зайвий?..

Коли той вийшов, то він закурив папіроску і, раз за разом затягнувшись, звернувся до мене:

— Ану, признайся по правді, ти не червоний?..

— Ні! — відповів я.

— А за що ж тебе схопили?..

— Це мусять твої агенти знати!..

Він схопився:

— Агенти, агенти!.. Зволотаодна, ане агенти!.. М'якосердна неміч!..

Нагнувся до мене через стіл і сумно промовив:

— Знаєш, наша нація така, що їй треба нагаєм заохочувати до діла...

— А чого ж ти сидиш тут? — сказав я йому.

— А хто ж буде?—спитався він мене в свою чергу. — Знаєш сам, що в нас дуже мало прихильників блакитної концепції, атому...

Зупинився, закусив губу, підозріло подивився на мене і промовив:

— От, говорю з тобою, а чорт тебе знає, яким ти духом тепер дихаєш?.. Дуже можливо, що ти тепер найбільший мій ворог і що я зробив би найкраще, якби розстріляв тебе... Я ж, знаєш, сентиментів не знаю...

— Ні, Миколко!—сказав я. — Вір мені, що я той самий, який був тоді, як ми разом марили мистецькими альманахами та літературними тижневиками!..

Він на хвилинку замислився, а потім промовив так м'яко і так чуло, що я аж здивувався:

— Знаєш, ми все ж таки зберемо матеріал і...

В той час двері відчинилися і в кімнату увійшов суб'єкт в кепі. Разом з ним увійшла якась молода, перелякана на смерть панночка із вузликом у руках.

— Пан шеф!—звернувся суб'єкт до Миколки.—Оця шмара разом з хлібом хотіла передати листа своєму братові, який сидить з комуністами!

— А ти обшукав її?—жваво спитався Миколка.

— Ні! — відповів той.

— Обшукать і двадцять п'ять шомполів! — крикнув суворо.

— Господін начальник! Господін начальник!—заплакала дівчина, хапаючи його за руки.—Я не віновата!..

— Геть, зволоч!—шарпнувся він від неї і штовхнув її в груди.

— Миколко!—озвався я.

— Не твоє діло! — заскреготав зубами.

В кімнату вбігли два здорових козаки, один схопив її за одну руку, другий за другу, а суб'єкт у кепі почав обшукувати... Плакала, просилася й присягалася, що нічого злого й на думці не мала, але не допомоглося...

Обшукавши верхню одіж, роздягли майже донага і так поволокли кудись.

— Бачив? — повернувся він до мене з невинною усмішкою.

— Бідна!—вирвалося з моїх вуст.—Бідна, беззахисна дівчина!..

— Нічого, брате, це жидівка! — підморгнув до мене. — Що бачив—тримай собі в науку... В цей час накажу випустити тебе і дати тобі потрібну перепустку на виїзд... Ось покличу ад'ютанта і все буде зроблено...

Нахилився до вікна і двічі потиснув ґудзика від електричного дзвінка. Через хвилину в кімнату вбіг невеличкий чорнявий молодий чоловік з ознаками хорунжого на ковнірі сірого мундира і струнко став перед Миколкою. Миколка, показуючи на мене, сказав до нього:

— Цей чоловік попав до нас випадково. Заберіть його з собою, дайте йому звільняючу записку і перепустку на подорож до...

Повернувся швидко до мене:

—Куди?..

—До Крутої Гори—сказав я.

— На всякий випадок це треба занотувати...—промовив сам до себе і, вже вголос, сказав: — Вибачай і до побачення!..

Вже в дверях затримав мене:

—Знаєш, а ми коли-небудь все ж таки зберемо свої матеріали і видамо чудовий альманах, з футуристичним тризубом на обгортці...

—Я думаю, що колись так буде!—сказав я, скорше зачиняючи за собою двері.

* * *

Якось пізнім вечором, сидячи самотою в своїй непривітній кімнатці, яка знаходилася в маленькому будиночку, що стояв на краю чужого міста, дивився, як догорала свічка, і марив далекою Україною.

— Коли ж повернуся? — думалося мені. — Скоро вже два роки...

Думав і не міг зрозуміти, через що саме і як саме сталося так, що я опинився тут, але пригадував до найменших подробиць ту подорож із Великого Міста, коли, опинившись у "блакитнім" ешелоні яко подорожній зі своєю перепусткою, зробився втікачем і став вигнанцем... Звичайно, тут не гірше, як там, але там все ж таки ліпше, як тут...

—Там до вас якийсь краєнин прийшов,—сказала мені з-за две— рейгосподарка мешкання.

Я пішов назустріч. Переді мною стояв на порозі високий, худий, з виснаженим і зарослим густою русавою бородою лицем, хтось незнайомий. Не дивлячись на те, що надворі стояв пекучий мороз, він був одягнутий в легеньку "петлюрівську" шинелю та незграбні "американські" черевики.

— Що, не знаєш?—спитався незнайомий.

— Ні! — відповів я. — Скажіть просто!..

— Я довідався з газет, що ти тут, і от прийшов до тебе... — сказав він.

— Миколко, ти?!—здивувався я, впізнавши знайомий голос. — Як ти попав сюди?

— Ет, про це не варто говорити! — махнув він рукою.—З-за дротів утік... Сидів, сидів і нарешті не витримав.

— Так ти в таборі інтернованих був?!

— А то ж де?—здвигнув плечима. — Був, як і всі, що трималися блакитної концепції...

Попросив сісти, дав папіроску і став говорити.

Розповідав мені, як "відомі громадяне", розмови яких він чув ще в юнацтві своєму, затагли його до "політики" і зробили "шефом дефензиви", і як потім, коли програли свою справу, відцуралися його. Нарікав на ту несправедливість, що панує в "центрі" цих громадян, і жалкував дарма страченого часу...

Озирнувся по кімнаті раз і другий і, ніяково посміхаючись, промовив:

— Живеш майже так, як і колись, тільки гітари вже немає...

Я встав і приніс йому від господарки стару, побиту гітару. Він простягнув до неї обидві руки і радісно скрикнув:

— Боже! Які то часи були!..

Сів на своє місце і став грати оті самі російські вальси та романси. Слухаючи його, чув, як шалено тремтить чогось серце і відчував, що ще якась хвилина і я розплачуся, як маленький хлопчик. "Тільки не це..."—думав я про себе.—"Тільки не це..." Але ось несподівано він випустив з рук гітару і тяжко заридав...

— Прости мене, прости! — говорив крізь сльози. — Я був такий негарний під час нашої останньої зустрічі... Тільки я вірив, що буде Самостійна Україна, що ми переможемо, а тоді все проститься...

— Нічого! — заспокоював я його. — Ще не все страчено... Заспокійся ліпше, поговоримо...

Він устав. Витер рукавом сльози і, враз, очі його стали холодні й непривітні. Озирнувся ще раз по кімнаті і сказав:

— Вибачай! Це все пусте! От, якщо маєш трохи гроша, то заплати мені за перепустку!

— За перепустку?! — здивувався я.

— Так! Заплати мені за перепустку, якщо ти чесний чоловік. А тоді я піду собі своєю дорогою, бо все одно нам нема вже про що говорити...

— Миколко!..

— Пусте!.. Все одно ми свого матеріалу не зберемо і мистецького альманаху не видамо ніколи...

— Скільки ж тобі? — спитався я.

— Стільки, щоб на вечерю і на чарку горілки вистачило б...

— Але, Миколко, слухай!—почав було ще раз умовляти його. — Ти стомлений і тобі спочити треба... Ти ж майже хорий!..

Одначе він без найменшої уваги простягнув до мене праву долоню і сказав:

— Давай!.. Мені ніколи!..

— Куди ж ти так?..

— Манівцями до повстанців...

Я витрусив зі свого гаманця все, що там було, і поклав йому в простягнену долоню.

Він затис те все в кулак і швидко вийшов з моєї кімнати, навіть не попрощавшись...

А тоді я загасив недогарка свічки, впав на ліжку і з головою сховався під ковдру.

— Все одно ми свого матеріалу не зберемо...—громом лунало в моїх вухах.

— Чому ні?.. Чому ні?.. — силкувався відповісти мізок. А в душі відкликалось гострим болем далеке й надійне: "Великого бажайте!.."

м. Львів,

1921 р., 1 грудня